

Ярослав Поліщук. І ката, і героя він любив... Михайло Коцюбинський: літературний портрет.

К.: ВЦ “Академія”, 2010

Що то розквітає творчо людина, позбувшись залежності від штучних академічних тисків – докторська дисертація захищена, монографія видана, тепер можна “побавитися” у живе літературознавство і писати, що душа забажає. Особливо, коли є бажання і науково-творчі потуги. Вивляється, такі літературознавці-диваки є на українських філологічних теренах, – можу назвати львів’ян Миколу Ільницького, Тараса Салигу, Євгена Нахліка, івано-франківця Степана Хороба, тернополян Романа Гром’яка і Миколу Ткачука, дрогобиччанина Петра Іванишина, киян Тамару Гундорову, Володимира Панченка, Володимира Моренця, Нілу Зборовську, донеччанку Анну Білу... У сей ряд цілком вписується і науково-творчий доробок Ярослава Поліщука, професора Острозької академії та Ягеллонського університету.

Захистивши докторську дисертацію і видавши монографію “Міфологічний горизонт українського модернізму” (1-е вид.1998; 2-е вид.2002), Ярослав пустився у “вільне” наукове плавання, останні десять років розриваючись то між Рівним, де жив і викладав, і Краковом, то між Острогом і тим же Краковом. Цьогоріч Ярославу сповнюється на мужське повноліття – невдовзі гряде 50-літній ювілей. Він — у розквіті фізичних, наукових і творчих сил.

Особливо плідним для Ярослава був 2008 рік, коли у нього вийшло аж три (!) наукові монографії: “Пейзажі людини” (Харків: Акта, 2008. – 348 с.), ця книга власне є збірником літературознавчих статей, зібраних у певну концептуальну єдність (контекст наукових зацікавлень обширний: від Гоголя до Рильського), “Із дискурсів і дискусій” (Харків: Акта, 2008. – 286 с.), яку складають літературознавчі нариси про стан і перспективи сучасної гуманітаристики, і, нарешті, “Література як геокультурний проект” (К.: Академвидав, 2008. – 304 с.),

в якій розглядається розвиток літератури як геокультурного проекту, зосереджуючи увагу на тих літературних подіях ХХ століття, що вплинули на формування естетичного культурного простору. Остання книга ще й здобулася на всеукраїнське визнання і була відзначена премією ім.Олександра Білецького.

Сьогоріч Ярослав підійшов до свого ювілею із книгою про Михайла Коцюбинського, виконаною в жанрових рамцях літературного портрету. Коли зважити, що сам жанр якимось був забутий у 90-х ХХ століття і у перше десятиліття 2000-х (винятком є літературні портрети Михайла Слабошпицького у середині тих же 90-х про Василя Земляка і Павла Загребельного); коли зважити, що про Михайла Коцюбинського літературний портрет писався ще в “доісторичні” часи (Ніна Калениченко. Великий Сонцепоклонник: Життя і творчість Михайла Коцюбинського” (К., 1967)), то цілком стає зрозумілою актуальність і потрібність запропонованого видання.

Ярослав Поліщук традиційний у структуруванні своєї книги. У книзі маємо передне слово від автора (“Він завжди цікавий та актуальний”) і п’ять розділів (I. Із рецептивної історії; II. Книга життя; III. Книга краси; IV. Естетика Коцюбинського; V. Коцюбинський, Шніцлер, Гамсун: компаративний горизонт, – кожний із відповідними підрозділами.

Що стосується I розділу, то в ньому маємо широкий огляд досліджень про життя і творчість Михайла Коцюбинського фактично за ціле століття з акцентацією на наукових спробах нового прочитання творчості письменника у 90-х роках (дослідження Юрія Кузнецова, Віри Агеєвої, Соломії Павличко) із залученням перевидань (Михайло Коцюбинський. Листи до Олександрії Аплаксіної. – К.: Критика. 2008) і нових видань (Листи до Михайла Коцюбинського: У 4-т. – К., 2002-2004) епістолярної спадщини українського новеліста. Головним висновком цього розділу є твердження Яр.Поліщука, що Михайло Коцюбинський “справді чітко й послідовно обстоює позиції модерного мистецтва як у власній творчій практиці, так і в приватних оцінках літератури свого часу” (с.29). Звичайно, тут не йдеться про “революційність”

висновку чи кардинальну наукову переорієнтацію, але така статично-академічна констатація ніколи не є зайвою.

Другий розділ присвячено коригуванню життєвої біографії Михайла Коцюбинського. Скажу відразу, що ні нових документів, ні нових фактів тут не знайдемо. Але є, як завжди у Яр.Поліщука, канонізація академічної інформації, тому на цьому розділі зупинятися більше не буду. Хоча спроби висновків викликають моментами делікатну іронію, як от: “Його [М.Коцюбинського. – Є.Б.] приваблюють не лише етнографічні чи соціально-побутові аспекти життя, а й – не меншою мірою – морально-етичні, філософсько-світоглядні, колоніальні, екзистенційні. Талант його поступово набуває повноти та універсальності, що стане провідною ознакою прози вже за кілька років» (с.77).

Третій розділ присвячено естетичній еволюції письменника, що привела його від народницького письма до імпресіоністично-символістської модернізації індивідуального творчого стилю. Є декілька тез Яр.Поліщука, які цілком присутні і потрібні:

1. “М.Коцюбинський (...) зосереджується на новелістичній формі, котра йому краще дається. Це новела модерного типу, принципово афабулярна, з акцентами на динаміці внутрішнього життя персонажа, його переживаннях. Під пером Коцюбинського вона модифікується у лірико-психологічну новелу” (с.81);
2. “Прагнучи створити багатоголосу панораму “сільських настроїв” [мова про повість «Fata morgana». – Є.Б.], Коцюбинський не зумів об’єднати ці настрої навколо одного ідейно-композиційного концепту: мабуть, це найістотніша причина його творчої невдачі в цьому аспекті» (с.85);
3. “Художні твори останніх літ життя М.Коцюбинського нагадують сліпучі конвульсійні зблиски потужного таланту” (с.131) – на жаль, чи не єдина “красива” метафорично-експресивна авторська оцінка, глибоко дискусійна в своїй основі;

4. “У зрілій творчості М.Коцюбинського даремно шукати “впливів”, зіставляючи його з іншими майстрами, як це нерідко робили дослідники, – з Мопассаном, Горьким, Чеховим тощо. В ній немає безпосередніх запозичень, проте є численні інтертекстуальні паралелі, варті глибших і спеціальних досліджень” (с.166);

5. “Зрілий стиль Коцюбинського характеризують: 1) лаконізм вислову й місткість фрази, що досягалися ретельним обдумуванням кожного образу та розширенням мовних засобів; 2) поєднання ліричного чинника з епічним і нерідко, принаймні в найдовершеніших творах, – перевага першого над другим; 3) концентрованість художньої деталі, її смислового багатозначності, що тяжіє до символу; 4) вміння моделювати багатий підтекст образу, спонукати читача до роздуму, через багатозначні асоціації інтригувати його, залучати до атмосфери краси та гармонії; 5) блискуча майстерність пейзажу, причому лірично-імпресіоністичні пейзажі Коцюбинського становлять своєрідний епіцентр його творів – не смисловий, звісно, а настроєвий, сугестивний” (с.169).

У Четвертому розділі розглядаються: еволюція світогляду; кредо та система впливів; творча психологія художника. Хоча цей розділ теж є більше синтезуючим, аніж новаторсько-аналітичним. Ключовим для цього розділу є три тези-висновки дослідника:

1. “Коцюбинський м’яко й ненав’язливо формулює три аспекти, що мають кардинальне значення для модерного мистецтва: 1) мова; 2) проблематика відношення літератури і життя; 3) естетична форма. У цих планах він вбачав перспективу оновлення національної словесності [...]” (с.178);

2. “Загалом індивідуальна естетика М.Коцюбинського сформувалася на перетині різних естетичних стратегій і течій. Провідну лінію цих впливів можна означити в формулі: “натуралізм-імпресіонізм-символізм”, завважаючи, що третій складник лишився найменше розвинутим” (с.211);

3. “(...) талант М.Коцюбинського був камерним та потребував великої самозосередженості” (с.218).

Останній, П'ятий розділ, присвячений порівняльним студіям, в основі яких зіставлення доробку М.Коцюбинського з творчістю його європейських сучасників, австрійця Артура Шніцлера (1862-1931) та норвежця Кнута Гамсуна (1859-1952). Загальний висновок розділу сформульований у тезі: “Усі три автори – Шніцлер, Гамсун, Коцюбинський – зуміли пережити свій час завдяки характерному вмінню викристалізувати художній образ. Їхні поетики об'єднують тяжіння до універсальності, яке різною мірою та різноформно проявилось у їхній творчості” (с.299). Що стосується деталей, то вони, звичайно, присутні й логічні й самодостатні у висновках-порівняннях.

Тепер мій загальний підсумок. Літературний портрет – є жанром статично-академічним з елементами шкільного популяризаторства. Свого часу визначення цього жанру подав Юрій Бурляй у праці “Основи літературно-художньої критики” (К., 1985. – С.118): “Літературно-критичний портрет – стислий розгляд творчості певного письменника, характеристика його творчого обличчя, літературної та громадської діяльності, лаконічна оцінка доробку автора”. Виходячи із запропонованої дефініції, можемо сказати, що Яр.Поліщук цілком дотримався необхідних правил. Єдине, за чим можна пошкодувати, що дослідник не запропонував інтриги (біографічної, стильової, наукової), подавши синтезуючу працю з індивідуальними коригуваннями/висновками, але в рамках запропонованого жанру. “Потрібна, серйозна, ділова” книга. Тут я цілком погоджуюся із Марком Павлишиним, чия коротка оцінка роботи винесена на звороті обкладинки книжки. Ще би трохи літературознавчого “божевілля”, яке би перетворило літературний портрет не в один із, а запропонувало нові правила літературознавчої гри. Тому найбільшою інтригою книги є назва “І ката, і героя любив...”, взята із літературно-критичної оцінки Миколи Євшана. Наскільки знаю, це є ідеєю видавця Василя Теремка і треба визнати, вдалою ідеєю. Але це так, до слова, все інше за канонізованим і майже іконостасним Марком Павлишиним. І нема на те ради.